

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemonDerginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>**Araştırma Makalesi • Research Article**

Şeyh Muhammed Mazhar el-Ohîni'nin Mektûbât'ındaki Talâk Fetvalarının Fikhî Açıdan Değerlendirilmesi

Halil KILIÇ*

Öz: Muhammed Mazhar (Ayte) el-Ohîni (ö. 1989), Bitlis'teki Ohin (Koyunlu) medresesi ve dergahının önemli simalarından biridir. İlmî ve tasavvufî yönüyle şöhret bulmuş bir aileye mensuptur. Ömrünü tedris ve tebliğ faaliyetlerine adanmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Başta Bitlis ve çevresi olmak üzere ülkemizin birçok bölgesinde görüşlerine değer verilmiştir. İslâmî ilimlerin birçok alanında eserler telif etmiştir. Bunlardan biri de kendisine ait mektupları ihtiva eden *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye* adlı eseridir. Tasavvuf ve fikhî ağırlıklı içeriğe sahip eserde yer alan mektuplar, yazıldığı dönemde olduğu gibi günümüzde de güncelliğini koruyan konuları ihtiva eder. Fikhînin çeşitli konularıyla ilgili mektuplar, bölgede yaşanmış güncel olaylara ve meselelere verdiği fetvalara dairdir. Dolayısıyla bu mektuplar yazıldığı dönemin ve bölgenin sosyal yaşamının izlerini de taşımaktadır. Bu çalışmada eserdeki İslam boşama (talâk) hukukuyla alakalı fetvaları, Şâfiî fetvâ usulü ekseninde incelenmektedir. “Muhammed Mazhar Efendi'nin fetva verirken dikkat ettiği usul ve esaslar nelerdir?” sorusunun cevabının arandığı makalede onun fikhî anlayışı ortaya konmaktadır. Çalışmada onun kısa biyografisine, eserini içerik tahliline, fetva vermede takip ettiği yöntemin faydalarına ve günümüze hitap eden yönlerine değinilmektedir. Çalışmada kaynak tarama ve tahlil yöntemlerinden faydalanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Şeyh Muhammed Mazhar, Ohin, el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye, Fetvâ, Talâk

Evaluation of Divorce Fatwas in the Maktubat of Sheikh Muhammad Mazhar al-Okhini from Terms of Fiqh

Abstract: Muhammad Mazhar (Ayte) al-Okhini (d. 1989) was one of the prominent figures of the Okhin (Koyunlu) madrasa and dargah. He belonged to a family renowned for its scholarly and Sufi traditions. He dedicated his life to teaching and preaching, educating numerous students. His views were respected in many regions of Turkey, particularly in and around Bitlis. He authored works in various fields of Islamic sciences, one of which is al-Maktubat al-Mazhariyya, a collection of his personal letters. These letters, with a focus on Sufism and jurisprudence, address topics that remain relevant both in the time they were written and today. The letters concerning different issues of jurisprudence also contain fatwas he issued in response to contemporary events and problems in the region. As such, these letters reflect the social life of the period and region in which they were written. This study examines the fatwas related to Islamic family law within the work, focusing on the Shafi'i fatwa methodology. The article seeks to answer the question, “What are the principles and methods Muhammad Mazhar Efendi adhered to when issuing fatwas?” By doing so, it reveals his understanding of jurisprudence. Consequently, the study discusses his short biography, an analysis of the content of the work, the benefits of the method he followed in writing fatwas, and its relevance to the modern day. The research employs methods such as literature review, comparison, analysis, and examination.

Keywords: Islamic Law, Sheikh Muhammad Mazhar, Okhin, al-Maktubat al-Mazhariyya, Fatwa, Divorce

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş Tulip Application and Research Center, ORCID: 0000-0002-7424-7212 h.kilic@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kılıç, H. (2025). Şeyh Muhammed Mazhar el-Ohîni'nin mektûbât'ındaki talâk fetvalarının fikhî açıdan değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 164–183. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1546756>

Received/Geliş: 00 Sep/Eylül 2024

Accepted/Kabul: 25 Dec/Aralık 2024

Published/Yayın: 30 Apr/Nisan 2025

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2025 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Giriş

Tüm İslam coğrafyasında olduğu gibi ülkemizde de eskiden beri medreseler birer eğitim merkezi olarak hizmet vermiştir. Medreselerde yetişen âlimler toplumun karşılaştığı problemlere kayıtsız kalmamışlar ve problemlerin çözümü için çaba harcamışlardır. Bunlardan biri de özellikle Bitlis ve çevresinde etkili bir alim olan Şeyh Muhammed Mazhar (Ayte) el-Ohîni'dir. İlim ehli bir aileye mensup bir alim olan Muhammed Mazhar Efendi, yaşadığı dönemde bölgenin sayılı ilim ehli arasında yer almıştır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere ülkemizin birçok bölgesinden gelen problemlere fikhî çözümler için kendisine başvurulmuştur. Nitekim *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye* isimli eserinde yer alan mektuplar, bölgedeki ilim ehlinin fikhî meselelerin çözümünde kendisine müracaat ettiğini göstermektedir. Bu müracaat bilgi ve fetva talebi düzeyinde kalmamış bir kanaat önderi olarak toplum içindeki davalarda ve anlaşmazlıklarda da sözüne itibar edilmiştir.

Şeyh Muhammed Mazhar, gelen sorulara verdiği cevapları yalnızca sözlü olarak cevap vermemiştir. Cevapları, muhataplarına iletmek için mektup yazarak kayıt altına almıştır. Böylece bu cevaplar sonraki nesillere de aktarılmıştır. Mektup yazma geleneği İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren var olmuştur. İslam hukukçuları da bu geleneğe ayak uydurmuş ve çeşitli amaçlarla mektuplar yazmışlardır (Aslan, 2022, s. 167). İslam'ı tebliğ, bilgi alışverişi, İslam toplumunda uygulanan bir davranışın düzeltilmesi gibi hususlar bu amaçların başında yer almaktadır. Bunun yanı sıra bireysel bir vakaya verdikleri fetvaların yaygınlık kazanmasını sağlamak ve varsa eleştirilere açık hale getirmek için mektuplar kaleme almışlardır.

Muhammed Mazhar Efendi'nin, çeşitli amaçlarla yazdığı mektupları içeren *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye* adlı eseri, ihtiva ettiği fetvalar açısından dikkatleri celbetmektedir. Bu fetvalar yalnızca yazıldığı döneme değil günümüze de hitap etmektedir. Nitekim bu fetvalar çağımızda da güncelliğini koruyan konuları ihtiva etmektedir. Fıkıhın çeşitli meseleleriyle ilgili bu fetvalar bir İslam hukukçusunun problemlere nasıl yaklaşılması gerektiği hususunda önemli ipuçları sunmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla eserle ilgili akademik düzeyde bir çalışma bulunmamaktadır. Eserdeki fıkıh içerikli bütün mektuplarını makale düzeyinde bir çalışmaya sığdırmak da mümkün değildir. Binaenaleyh bu çalışmada Muhammed Mazhar Efendi'nin problemlere yaklaşım tarzını en iyi yansıtan meseleler olarak düşünülen boşanma hukukuna dair fetvalar ele alınmaktadır. Eserdeki İslam boşama hukukuyla ilgili fetvaları, Şâfiî fetvâ usulü ekseninde analiz edilmektedir. Muhammed Mazhar Efendi'nin iftâ faaliyetinde dikkat ettiği ve öncelediği usul ve esaslar belirlenmeye çalışılmaktadır. Çalışmada onun yetiştiği geleneğin ortaya konabilmesi için biyografisine, yaşadığı dönemin ve bölgenin tartışmalı problemlerin belirlenmesi için *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye*'nin içerik tahliline, fetvaların yazımındaki yöntemine ve günümüzde İslam hukukçularına hitap eden taraflarına değinilmektedir. Çalışmanın ortaya konmasında kaynak ve doküman tarama, karşılaştırma ve analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Muhammed Mazhar Efendi'nin hayatı ve ilmî kişiliği

Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Ocaklı köyünde 1331/1914 yılında dünyaya gelen Muhammed Mazhar Efendi, ilimle şöhret bulmuş bir aileye mensuptur. İkinci halife Hz. Ömer'in soyundan gelen dedesi bölgenin ilim ve tasavvuf önderlerinden Şeyh Fethullâh el-Verkânisi'dir (ö. 1317/1899).¹ Babası

¹ Aslen Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Verkânîs (Kasımlı) köyünden olan Şeyh Fethullâh; Molla Abdurrahman Mellekendî (ö. 1872), Molla Resûl Sîpikî (ö. 1829) ve Şeyh Halid Oreki (ö. 1877) ve Muşlu Hacı Tayyip Efendi gibi isimlerden ilim tahsil etmiştir. Şeyh Fethullâh, fıkıh ilmindeki derin bilgi ve otoritesinden ötürü “Şeyhu's-Şerî'a”, tasavvuftaki otoritesinden dolayı da “Şahbâzu't-Tarîka” lakaplarıyla tanınmıştır. Osmanlı döneminde resmî müderrislik görevi ifa eden ve birçok eser kaleme alan Şeyh Fethullâh'ın *el-Küfrü ve'l-kebâir*, *Âdâb-ı Fethullâh*, *Menâsikü'l-hacc*, *Mektûbât*, *Vefâtü's-Şeyh 'Abdurrahmân et-Tâgî*, *Akâid Risalesi* ve *ed-Düreru'l-Fethiyye fi'l-'avâmili'n-nahviyye* günümüze ulaşmış eserleridir. Geniş bilgi için bkz. (Bağcı & Okur, 2017, s. 95-97; Baz, 2017, s. 342-343).

da ilmî ve tasavvufî açıdan bölgenin tanınmış simalarından Şeyh Alâuddîn el-Ohînî'dir (ö. 1299/1881).² Medrese geleneğinin bölgedeki meşhur temsilcileri olan aile, çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

Muhammed Mazhar, küçük yaştan itibaren babasının yanında ilim tahsiline başlamıştır. Sarf, nahiv, kelam, fıkıh, tefsir, hadis, matematik vb. ilimleri tahsil ederek aklı ve naklî ilim icazetini babasından almıştır. Tasavvufî eğitimini de babasının yanında almaya başlayan Muhammed Mazhar, babasının vefatı üzerine Şam'da bulunan Şeyh Mahmud el-Karakûyî'nin (ö. 1953) yanında bu eğitimini tamamlamıştır. Bir Nakşibendî mürşidi olan Muhammed Mazhar hem ilmî hem tasavvufî alanda birçok talebe yetiştirmiştir (Türel, t.y., s. 4; Gök, 2019, s. 18-19; Elçi, 2010, s. 4).

Tevâzu ve güler yüzlülüğü ile tanınan Muhammed Mazhar, yaşadığı dönemde fikhî konularda bölgenin sayılı ilim ehli arasında yer alır. Nitekim *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye* isimli eserinde yer alan mektuplar, bölgede yer alan hocaların fikhî meselelerin çözümünde kendisine müracaat ettiğini göstermektedir. Şâfiî mezhebine mensup bir âlim olan Şeyh Muhammed Mazhar, halk arasında vuku bulan anlaşmazlıklarda ve davalarda sözüne itibar edilen bir âlim olarak tanınmıştır (Türel, t.y., s. 149). Nitekim kendisi yine böyle bir dava için gittiği Siirt'in Baykan ilçesinde 1 Ocak 1989'da vefat etmiştir (Gök, 2019, s. 25).

Muhammed Mazhar Efendi'nin, tamamı mahtût halde Ohin Medresesi kütüphanesinde bulunan eserleri şunlardır.

1. *en-Nehcetü'z-zekiyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye*: İki yüz seksen yedi sayfadan oluşan ve elyazması halindeki eser adından da anlaşılacağı üzere Nakşibendî tarikatının usûl, erkân ve âdâbına dairdir.

2. Kadere dair bir risale. Yedi varaktan oluşan bu risale yukarıda mezkûr kitabın başında yer almaktadır.

3. *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye*. Çalışmanın konusunu oluşturan eser hakkında daha sonra bilgi verilecektir.

4. *Telhîşu nef'i'l-e'imme fî ishkâti mâ fi'z-zimme*: Fikhî literatürde “iskât-ı salât” ve “devir” olarak adlandırılan ölen kimsenin namaz, oruç, yemin gibi hususlardaki kefareti ve fidyelerini ödeme işlemine ve bunun meşruiyetine dairdir. Elli üç sayfadan müteşekkil eserde devirin meşruiyeti ve hesaplanması gibi hususlar üzerinde durulmuştur.

el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye'nin içeriği ve fetvaların yapısı

Muhammed Mazhar Efendi'nin farklı zamanlarda yazdığı mektuplar, oğlu Hikmetullah Ayte (ö. 2016) tarafından toplanarak *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye* adıyla telif edilmiştir. *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye*'de 111 mektup bulunmaktadır. Bu mektupların tamamı fikhî meselelerle ilgili değildir. Fikhî içerikli olmayan mektupların muhtevası çeşitlilik arz eder. Bunlar çoğunlukla tasavvufi adap ve erkanına riayet, tebrik, başsağlığı, Ramazan ayında yapılması gereken ameller, tevazu ve sabra teşvik, medreseye öğrenci kabulü için referans, mehdilik iddiasında bulunan kişilere reddiye vb. amaçlarla yazılmıştır.

² Şeyh Alâuddin Efendi, henüz babası Şeyh Fethullah el-Verkânîsi hayattayken Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Koyunlu (Ohin) köyüne yerleşmiş, burada günümüzde ahfâdî tarafından tedris faaliyetlerine devam eden bir medrese tesis etmiştir. 1949'da Koyunlu'da vefat etmiş ve defnedilmiştir. Babası gibi alim bir zat olan Şeyh Alâuddin Efendi farklı birçok ilme dair 60 civarında Arapça eser telif etmiştir. (Elçi, 2010: 4) Ohin kütüphanesinde çıkan bir yangından ötürü yazma halindeki eserlerinin bir çoğu yanan Şeyh Alâuddin'in farklı ilimlere ait günümüze ulaşan eserleri şunlardır: *Celâü'l-'ayn* (manzum fıkıh), *Muştalahü'l-hadîs* (hadis usulü), *Hidâyetü's-sibyân* (tecvîd) *Hülâsatü'l-vaz'* (vaz' ilmi), *Hülâsatü'l-beyân* (belağat), *Mûlahhâşu'l-âdâb* (münazara), *Tezhîbü't-tehziib* (mantık), *Risâletü'l-küfr ve'l-kebâir* (akâid). (Okuyan, 2020, s. 11-14) Fıkıh ilmindeki derin bilgisinden ötürü dönemin bazı hocaları tarafından meşhur Şâfiî fakihî İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ile mukayese sadedinde “Bizim Heytemimiz” anlamına gelen “Heytemiyyünâ” veya “Döneminin Heytemîsi” anlamında “Heytemiyyü zemânih” şeklinde kendisinden söz edilmiştir. (Türel, t.y., s. 139)

Fıkıh içerikli mektuplar ise çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlar, bazen yaşanmış bir olay hakkında kendisine sorulan fetvalar bazen yaşanmış bir olaya karşı bir hoca tarafından verilmiş fetvaya reddiye bazen de dönemin şartları çerçevesinde yaygınlık kazanmış bir tartışmaya yönelik genel çerçevede bilgilendirme amaçlı yazılmış mektuplardan oluşmaktadır. Fetvaların içeriği mektup numarasıyla birlikte şöyledir: *Ž/ض* harfinin *ž/ظ* olarak kıraat edilmesi (1), cuma namazının vücûbu ve sıhhati için aranan cemaat sayısı (2, 3), cuma namazından sonra öğle namazının iadesi (4), ilim talebesinin nafakasının babaya aidiyeti (5), sünnete uygun bırakılan sakalın miktarı (80), belli bir ücret karşılığında tutulan çobanın süre bitmeden işi bırakması (47), süt hısımlığı/radâ (50), şer‘î hayvan kesimi (65, 66, 79), tüp bebek tedavisi (110), bir kimseye ait toprakta başkasına ait tohumun yeşermesi (40), müzâra‘a (tohumun tarla sahibine ait olduğu ziraat ortaklığı) ve muhâbere (tohumun emek sahibine ait olduğu ziraat ortaklığı) akitleri (41, 84), Hanefî mezhebine göre kurban ibadeti (44), nezir (45, 58, 68), bir faiz meselesinde faizden kurtulmanın yolu (74), beşinci mezhep olarak Şia (88), vakıf (86, 95), zekâta tabi hubûbat (24), devlet kuruluşu olan Sümerbank’tan yapılan bir alım-satımın faiz içerip içermediği (73), organ nakli (80), veli ve vasisi bulunmayan çocuğun malının zekatı (80), amelden sonra taklit (80), kurban derisinin camiye verilmesi (80), Kur’ân meclisinde sigara içilmesi (80), namaz imamlığı ilgili meseleler (97), hükümetin Keban Barajı’nı ve Boğaz Köprüsünü bir süreliğine satmasının şer‘î boyutu (89), devr-i iskâtın meşruiyeti (85, 93), kağıt parayla yapılan tasarrufun geçerliliği, kağıt paranın zekatının verilmesinin gerekliliği ve ribevî olduğu (31, 42, 75, 90), Kur’ân okuma karşılığında ücretin alınması (32), devlet başkanının hazine topraklarını iktâ yetkisi (77), mezhep imamı haricindekilerin Kitap ve sünnetten doğrudan içtihat yapmalarının imkânı (74), bir ferâiz meselesi (103), alım-satım akdi ile miras içerikli dava hakkında verilmiş bir fetvaya reddiye (111), zimmîlerin terk ettiği ve devlet başkanı tarafından iktâ edilmeyen toprakları Müslümanların sahiplenmesi (87), mütekaddimîn ve müteahhirîn fukahânın içtihat farklığı (99), yolculukla ilgili meseleler (99), hac menâsikiyle ilgili meseleler (99), zekatla ilgili meseleler (99), hac ibadeti için kadının adetten kesici ilaç kullanması (99), vârisler içinde küçük çocuklar varken balığ olanların terekeden ölü adına hatim okutmak gibi hayır hasenatta bulunması (70), İbn Teymiyye’nin (ö. 728/1328) görüşüne dayanarak dört mezhebe muhalif verilmiş talâk fetvasına reddiye (6, 7), talâk fetvaları (46, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 62, 48, 67, 81, 82, 96, 100, 102, 109), kocanın boşamaktan ve kocalık görevlerinden kaçınması (70), ayıp dolayısıyla kadının nikahı fesih hakkı (49), Hanefî mezhebini taklit ile velisiz nikah akdi (91, 78).

Eserdeki mektupların şekilsel özelliklerine gelince bütün mektuplar besmele, salât-ü selâm ve mektuba muhatap kişi ve kişilerin hâl hatırlarını sormakla başlar. Mektupların çoğunda hamdele bulunmasına rağmen bazı mektuplarda (örneğin 7. Mektup) hamdeleye yer verilmemiştir. Muhtemelen bunun nedeni bismelinin hamdele yerine geçeceği yönündeki görüştür. Muhammed Mazhar’ın mütevazı kişiliği, mektuplarına da yansımıştır. O, bütün mektuplarına “Yüce dergâhın köpekçiği Muhammed Mazhar’dan...” anlamına gelen “*من كليب السدة السنية/سنية*” ifadesiyle başlar. Mektubun muhatabına ise “*الأخ في الله* / Allah için kardeş” nitelemesinde bulunarak dua eder. Mektuplar muhatap kişiye dua ve Hz. Peygamber’e (sav) salât-ü selâm ile son bulur.

Fetva usul ve adabına dair kaynaklarda fetvanın “Bu benim görüşümdür; doğruysa Allah’tan, yanlışsa bendendir.” ve “*Allahu a‘lem*” ifadesiyle sonlandırılması yönünde tavsiyeler yer almaktadır (İbn Hamdân, 2015, s. 247; İbnü’s-Salâh, 1986, s. 139-140). Muhammed Mazhar, nakillerle birlikte kendi görüşünü verdiği mektupların sonunda bazen yalnızca “*Allâhu a‘lem*” bazen de buna ilaveten “*أفكلامي هذا ما ظهر لي*” ifadelerini kullanır (örneğin bk. Ayte, t.y., s. 280, 301, 308, 338, 338). Ancak sadece nakillerden oluşan mektuplarında bu ifadeleri çoğunlukla kullanmamıştır.

Eserde yer alan mektupların çoğunluğu, belli bir şahsın sorduğu yaşanmış bir vakaya yöneliktir. Bu bakımdan bu mektupların içeriğini, güncel meselelerin incelenmesini ifade eden nevâzil (fıkhu’n-nevâzil) kapsamında değerlendirmek mümkündür. Bu mektupların en temel özelliği, meseleyi soran hocanın, vakanın kahramanlarının, mektubu getiren ve mektuba verilen cevabı götürenlerin isimlerinin açıkça zikredilmesidir. Mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla meseleyle ilgili mektubu getiren kişi, bölgedeki hocadan fetvayı isteyen kişi olmaktadır. Yani bir kimse meseleyi yaşadığı bölgedeki hocaya

sormuştur. Hoca, konuyla ilgili Muhammed Mazhar’a hitaben meselenin hükmünü sorduğu bir mektup yazmıştır. Hoca, bu mektubu meseleyi soran ya da meseleye duçar olmuş kimseye vererek Muhammed Mazhar’a göndermiştir. Şüphesiz bunun birçok faydası vardır:

1. Meseleye duçar olan kişi, meseleyi bölge halkının saygı gösterdiği üst seviyede bir alime bizzat arz ederek hükmü hakkında şüpheye düşmez. Böylece hükmü uygulama noktasında kalbi mutmain olur.
2. Meseleye duçar kişi, yaşadığı bölgedeki hocaya konuyu eksik aktarmış veya hoca meselenin hükmüne etki etmeyeceğini düşündüğü ayrıntıları yazma gereği duymamış olabilir. Böylece bu kimse bizzat giderek ihtiyaç halinde veya hükmü verecek alimin isteğiyle bu detayları anlatabilir. Binaenaleyh âlimin fetvası daha netlik kazanır ve şüpheler giderilir. Meselenin bu tür tafsilatı dikkate alınarak fetva verilmesi, fetva usûl ve adabı içerisinde değerlendirilir (İbnü’s-Salâh, 1986, s. 135; Kerhî, t.y., s. 172; Şîrâzî, 1988, s. 2/1035). Nitekim çalışmamızda ele aldığımız talâk meselelerinde özellikle kinaye içeren ve kişinin kastının belirleyici unsur olduğu lafızlarda Muhammed Mazhar, meseleye duçar olmuş kişiye (doğruyu söylemesi yönünde) öğütte bulunduğu ve kastını sorduğu görülür. Böylece verdiği hükmün doğruluğunu sağlamaya çalışır.
3. Belli bir yerleşim yerinin hocaları yaşadıkları muhitteki halkla sürekli haşır neşir olurlar. Bu durum hocaya yönelik saygının kısmen izalesine neden olabilir. Bölgenin üst düzey bir alimine gidilmesi, yaşanan olayın vahametinin idrakine varılmasına ve daha dikkatli davranılmasına katkı sağlayacaktır. Meselenin evlilik ve boşanma gibi ciddiyetsizliği kaldırmayan bir yapısının bulunması bu husustaki ihtiyacı daha da arttırmaktadır.
4. Bölgede herkesçe saygın kabul edilen bir âlime gidildiğinde bu alimin vereceği nasihatler kişinin dinî yaşantısında takınacağı tavırlarına da katkı sağlayacaktır.

Bazen meselenin muhatabı, cevabı anlayacak akıl düzeyine ya da yolculuk yapma gücüne sahip olmayabilir. Nitekim bazı meseleler akıl hastası kişilerle ilgili olduğundan mektup başka şahıslar tarafından Muhammed Mazhar’a getirilmiştir (örneğin bk. Ayte, t.y., s. 212). Toplumda yaygınlaşan yanlış bir uygulamaya veya fetvalara yazılmış ve birinin muhatap alınmadığı reddiye nitelikli mektuplar da söz konusudur (örneğin bk. Ayte, t.y., s. 36, 196, 414). Bu tavır alimin ilmî çevreye duyarsız kalamamasının bir sonucudur. Alimlerin bu türden reddiye içerikli mektupları, yanlış fetvaların önünü keserek bir kontrol mekanizması işlevi görmektedir. “Emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ‘ani’l-münker” ilkesi bunu gerekli kılmaktadır.

Muhammed Mazhar’ın yazdığı bazı mektuplar ise bir mektuba karşılık yazılmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla köyün/mahallenin hocası, mektup yazmaksızın meseleye duçar olmuş kişiyi Muhammed Mazhar’a yönlendirmiştir. Meseleye fetva veren Muhammed Mazhar, fetvasını söz konusu hocaya bir mektupla bildirmiştir (örneğin bk. Ayte, t.y., s. 287-288). Bu fetvayı yazılı olarak iletmesinin nedenlerini ve faydalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Hocayı meseleyle ilgili bilgilendirerek, benzer olaylarda nasıl hüküm vereceğini göstermek.
2. Bu kimsenin, boşandığı halde eşiyle birlikte kalmaya devam ettiği yönündeki dedikoduların önünü kesmek.
3. Meseleyle ilgili verdiği fetvanın duyulmasını sağlayarak muhtemel eleştirileri görmek ve varsa yanlışları düzeltmek.
4. İspat hukuku açısından meseleyle ilgili kanıt oluşturmak.

Muhammed Mazhar, mektuplarının çoğunluğunda fetva verirken yararlandığı kaynakları verir. Bu tavrın, meseleye duçar olan kişiye doğrudan katkı sağlamayacağı açıktır. Ancak mektuplar doğrudan bölge hocalarına yazıldığı için onlara yarar sağlayacaktır.

Muhammed Mazhar'ın talâkla ilgili fetvalarının tahlili

Kocanın hem boşamaktan hem nafakadan kaçınması

Muhammed Mazhar'a sorulan mesele şöyledir: Bir kimse küçük yaştaki oğluna küçük yaştaki bir kız çocuğunu ister ve nikahlar. Bu kız çocuğu, on yedi yıl boyunca babasının yanında kalmaya devam eder. Hâlihazırda ergen olan koca, kendisi gibi ergenliğe ulaşan zevcesiyle birlikte yaşamayı istemediği gibi boşamaya da yanaşmamaktadır. Bu durumda zevce ne yapmalıdır? Kadıya başvurmadan nikahı feshedebilir mi? Zevcenin, nafakanın temkîn ile değil nikah akdiyle vacip olduğunu söyleyen kavl-i kadîmi taklit etmesi caiz midir?

Nikah akdi ile tarafların birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları ortaya çıkmaktadır. Kocanın belirlediği uygun bir evde yaşaması, zevcenin sorumlu olduğu bir husustur. Bunun yanında koca da zevcenin nafakasını ödemekle yükümlüdür. Ancak bu yükümlüğün oluşması için nikah akdinin tek başına yeterli olup olmadığı İslam hukukçularının ihtilaf ettiği konulardan biridir (Aslan, 2019, s. 142-143). Şâfiî mezhebinde kavl-i cedîde göre nafakaya hak kazanılması için sahih bir nikah akdiyle birlikte kadının kocasının kendisinden istifade edebileceği bir yerde bulunması (temkîn) gerekmektedir (Nevevî, 2005, s. 460). Kavl-i kadîme göre ise nafaka, akitle vacip olurken temkînle kesinlik kazanır. Bir rivayete göre kavl-i cedid de bu yöndedir (Hatîb eş-Şirbînî, 1994, s. 3/570). Ayrıca Şâfiî mezhebindeki güçlü görüşe göre gücü yettiği halde kocanın nafakayı ödemekten kaçınması, zevceye nikahı fesih hakkı doğurmaz. Yine güçlü görüşe göre koca, fakirliğinden dolayı ödemeyecek durumda ise kadının nikahı fesih hakkı vardır (Nevevî, 2005, s. 462).

Muhammed Mazhar, Şâfiî mezhebindeki esahh görüşe göre nafakanın temkînle vacip olduğunu söyler ve fetvanın yalnızca bu görüşe göre verileceğini ifade eder. Kavl-i kadîme göre fetva verilemese de bu kadına kavl-i kadîm öğretilerek onu taklit etmesi sağlanabilir. Nitekim kişinin, kendisine ait haklarda (hakku'n-nefs) zayıf görüşü taklidi ve onunla ameli caizdir (Kürdî, 2011, s. 67). Ancak bu görüşlerle fetva ya da hüküm verilemez. Aşırı derecede zayıf görüşlerle hiçbir durumda amel edilemez ve fetva verilemez. Ayrıca kul hakkına taalluk eden hususlarda mezhepteki en sahih görüşlerin dışındaki içtihatlarla amel edilemeyeceği gibi fetva ve hüküm verilmesi de caiz değildir (Dimyâtî, 1997, s. 1/27). Temkîn yoksa ve koca nafakayı ödeyemeyecek derecede fakir (i'sâr bi'n-nafaka) değilse kadının fesih hakkı yoktur. Nafaka fakirliği, beyyine ya da kocanın ikrarıyla sabit olduktan ve temekkünden sonra resmî kadı veya muhakem/hakem (tarafların davada hükmüne razı oldukları ve hakem olarak tayin ettikleri kişi) yoksa kadın müstakil olarak fesih hakkına sahiptir. Muhammed Mazhar (t.y., s. 254-55), hâlihazırda şer'î bir kadı yoksa da hakeme başvurulabileceğini belirtir. Ancak kocanın buna yanaşmaması tahkîmi de imkânsız kılar. Muhammed Mazhar, buna binaen zevcenin, kavl-i kadîme yönlendirilmesini önerir. Buna göre öncelikle zevce, teslim ve temkîne hazır olduğunu kocaya iletmelidir. Böylece nafaka kocaya vacip olur. Akabinde zevce, kocanın nafakayı vermemesinden kaynaklı zarar görmesi nedeniyle nikahı feshetme hakkı elde eder. Çünkü esahh görüşe göre kocanın nafakayı ödemekten kaçınmasıyla zevcenin fesih hakkı doğmaz. Kadı ya da hakemin varlığında fesih işleminin bunlar huzurunda gerçekleşmesi gerekmektedir. Şer'î kadının yokluğundan ve kocanın hakeme başvurmadan kaçınmasından dolayı feshin bu ikisi tarafından gerçekleştirilme imkânı ortadan kalkar. Böylece zevce, re'sen fesih hakkını kullanabilir. Ancak zevce, nafakasını ödemesi için kocaya üç günlük süre tanır ve ödemediği takdirde dördüncü gün nikahı re'sen fesheder (Gazzâlî, 1996, s. 6/224-225; Hatîb eş-Şirbînî, t.y., s. 2/488-489; Mahallî, 2013, s. 1/433-434; Cezîrî, 2003, s. 4/509).

Muhammed Mazhar (t.y., s. 256) bu açıklamalardan sonra özet mahiyetinde şöyle der: Zamanımızda bu zevcenin hakkını cebren tahsil edebilecek şer'î bir hâkim yoktur. Şer'î hâkimin varlığı, kocanın nafakayı ödemekten kaçınmasıyla kadının nikahı feshedememesinin illetidir. Öyleyse (bu zamanda) kocanın nafakayı ödemekten kaçınması, kadının nikahı feshetmesini caiz kılar. Çünkü illetin yokluğu ma'lûlün yokluğunu gerektirir.

Görüldüğü üzere Şeyh Mazhâr, kavl-i kadîme göre fetva vermemektedir. Nitekim burada kavl-i kadîm mezhep içerisindeki en güçlü görüş değildir. Ona göre mezhep adına fetva verilmesi gerektiğinde en güçlü görüşe göre hareket edilmelidir. Çünkü fetva veren kişi, verdiği hükmü mezhep görüşü olarak

sunar. Halbuki zayıf görüş mezhebe nispet edilerek sunulamaz. O, bu meselede kavl-i kadîmle fetva vermek yerine kavl-i kadîmin kadına öğretilerek, kendisine ait bir hakta zayıf görüşü taklit etmesini sağlamaktadır. Ancak Muhammed Mazhar'ın, nafakanın akitle vacip olacağı yönündeki kavl-i kadîme yönlendirme gerekçesi anlaşılmamaktadır. Nitekim zevce, bu görüşe yönlendirilmeden de kocaya haber göndererek temkin şartını sağladığından kavl-i cedîde göre nafakaya hak kazanmaktadır. Muhammed Mazhar'ın mektubunda yaptığı nakillerde de bu durum rahatlıkla gözlemlenmektedir. Muhtemelen kavl-i kadîm ve kavl-i cedîd arasında telfik oluşmasını engellemek adına böyle bir yöneme başvurmuştur.

Tahlîl'den kaçmak için boşamada telfike başvurmak

Muhammed Mazhar'a gelen sorulardan biri Muhammed Emin el-İrbilî el-Kürdî'nin (ö. 1332/1914) *Tenvîru'l-kulûb* isimli eserinde yer alan bir fetvanın doğruluğuna yöneliktir. İlgili fetva şöyledir: Bir kimse bir kadını Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) taklit ederek velisiz bir akitle nikahlar. Daha sonra koca, bir şeyi yapmayacağına dair talâka yemin eder ve unutarak o şeyi yapar. Hanefî bir âlim, kendi mezhebini esas alarak (İbn Âbidîn, 2003, s. 5/479-480) unutarak yapılan bu eylemden dolayı talâkın vuku bulduğu yönünde fetva verir. Şâfiî bir âlim de kendi mezhebinin görüşünü (Nevevî, 1991, s. 11/78) esas alarak unutarak yapılmasından dolayı yeminin bozulmayacağı yönünde fetva verir. Bu kimsenin, Ebû Hanîfe'yi taklit ettiği bu nikah akdi üzereyken, İmam Şâfiî'yi (ö. 204/820) taklit ederek bu kadınla evliliğine devam etmesi imkansızdır. Ancak bu kimse Ebû Hanîfe'yi taklidinden vazgeçip Şâfiî'yi taklit ederek yeni bir akitle kadını nikahlayabilir. Nitekim Remlî, şöyle bir fetva vermiştir: Velisiz nikah akdinde Ebû Hanîfe'yi taklit ederek bir kadınla evlenen ve ilişkiye girdikten sonra karısını üç talâkla boşayan kimsenin, taklitten dönerek tahlîle (kadının, kendisini boşayan kocasıyla yeniden evlenebilmesi için ikinci bir evlilik yapması) ihtiyaç kalmadan Şâfiî mezhebini taklitte boşadığı karısıyla nikahlanması caizdir. Ancak birinci taklidin sahih olduğuna yönelik hâkimin hükmü mevcutsa bu taklitten rücu edemez (İrbilî, 1991, s. 457-58). Benzer bir görüşe Büceyremî (ö. 1221/1806) de İbn Kâsım el-Abbâdî'den (ö. 994/1586) nakille yer vermektedir (Büceyremî, 1996, s. 4/193; Ayte, t.y., s. 341-342).

Muhammed Mazhar (t.y., s. 342), İbn Hacer el-Heytemî'nin aksi bir görüşte olduğunu ifade eder. Heytemî'ye göre avamdan biri bir fiili ancak helal olduğunu söyleyen bir kimseyi taklit ederek yapabilir. Öyleyse bir kimse, sahih olduğunu söyleyen birini taklit ederek ya da bu görüşte olan bir hâkimin hükmüyle ihtilafı bir nikah akdiyle evlendikten sonra zevcesini üç talâkla boşarsa tahlîl gereklidir. Bu kimse akdin batıl olduğunu söyleyen birini taklit edemez. Çünkü bu davranış telfik olmaktadır ki bu kesinlikle caiz değildir. Eğer nikah akdini bir müctehidi taklit veya bir hâkimin hükmüne binaen yapmamışsa tahlîle ihtiyaç yoktur. Ancak üç talâkla boşadıktan sonra nikahta kimseyi taklit etmediğine yönelik iddiası kabul edilmez. Çünkü bu kimse bu iddiasıyla şeriatın tahlîl gerektiğine yönelik hükmünü kaldırmayı amaçlamaktadır (İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 7/240). Heytemî *el-Fetâvâ*'sında ise şöyle demektedir: Bir hâkim/kadı, bir kadını babasının bulunduğu bir ortamda velâyetine engel bir durum olmadığı halde evlendirdikten sonra koca bu kadını boşarsa koca, birinci nikahın fasid olduğu gerekçesiyle tahlîl olmaksızın tekrar onunla evlenemez. Çünkü bu gerekçe kabul edilmez ve görünürde boşamanın gerçekleştiğine hükmedilir. Bu hususta hiçbir beyyine kabul edilmez. Çünkü bütün bunlar Allah hakkı olan bir hükmün (tahlîl) kaldırılmasını gaye edinir. Ancak koca, velinin ve zevcenin nikah akdi için hâkime izin vermediklerini, hâkimin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu ve Şâfiî mezhebine göre akdin batıl olduğunu biliyorsa diyâneten tahlîle gerek kalmadan veli ve iki şahitle nikahlaması caizdir. Bu eyleme bir hâkim vâkıf olursa kazaen onları cezalandırır (İbn Hacer el-Heytemî, t.y., s. 4/100).

Benzer meseleleri içeren nakillerde (Kürdî, t.y., s. 249-250) bulunan Muhammed Mazhar (t.y., s. 278-280, 341-345), *Tenvîru'l-kulûb*'ta ifade edilen görüşün telfike yol açtığını ortaya koyar. Ayrıca meşhur *en-Nihâye* müellifi Şemsüddîn er-Remlî'nin (ö. 1004/1596) böyle bir fetvasının bulunmadığını, bu görüşün onun babası Şihâbüddîn er-Remlî'ye (ö. 957/1550) ait olabileceğini söyler. İki görüş içerisinde mezhebin müftâbih görüşünün İbn Hacer'in görüşü olduğu ifade eder. Ancak ona göre (t.y., s. 345) fetva verilemese de ihtiyaç ve zaruret halinde bu görüş aktarılabilir başkasının amel etmesi

sağlanabilir. Muhammed Mazhar, bu görüşün uygulanmasını tümünden reddetmemiş, gerekli görüldüğü takdirde mezhep içinde zayıf bir görüş olarak amel edilebileceğini değerlendirmiştir. Ayrıca ifade etmek gerekir ki Şihâbüddîn er-Remlî'nin böyle bir fetvasına rastlamadık. Aksine Şihâbüddîn er-Remlî, (t.y., s. 3/341) *Fetâvâ*'sında buna benzer bir meselede bu görüşü telfikten dolayı reddetmektedir. O, Malikî mezhebi taklit edilerek fâsık mücbir velinin akdettiği bir nikah akdinde kocanın, talâkı talik ettiği eylemi unutarak yapması durumunda, Şâfiî'yi taklit edemeyeceğini söyler. Ayrıca benzer başka bir meselede telfike neden olan taklide yönelik verilmiş bir fetvayı da kesinkes reddetmektedir (Şihâbüddîn er-Remlî, t.y., s. 4/389-391). Dolayısıyla *Tenvîru'l-kulûb* 'ta nakledilen fetvanın Şihâbüddîn er-Remlî'ye aidiyeti de şüpheli olmaktadır.

Hanefilere göre fasid nikah akdiyle boşama hakkı doğmadığından, kocanın üç talâkla boşaması akabinde tahlile gerek kalmadan tekrar evlenebilirler (Haddâd, 2006, s. 2/205). Hatta bu hususta mezhepte ihtilaf bulunmadığı nakledilir (Haskefî, 2003, s. 4/509). Şâfiilerde ise bu hususta ihtilaf bulunmaktadır. Ebû İshâk el-Mervezî'nin (ö. 340/951), bu hususta ihtiyatlı davranılması gerektiğinden böyle bir evlilikteki talâkı geçerli sayarak tarafların tekrar evlenebilmeleri için tahlili gerekli gördüğü aktarılır (Nevevî, 1991, s. 7/51; Râfiî, 1997, s. 7/533). Konuyu içtihatla hata-isabet meselesi üzerinden değerlendiren İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (t.y., s. 3/347) de bu tür akitlerin, hâkimin hükmüyle hem kazâen hem de diyâneten geçerlilik kazanacağı görüşündedir. Nevevî (1991, s. 7/51) de mezhebe göre fasid olarak ortaya çıkmış bir nikah akdinin hâkimin hükmüyle geçerlik kazanacağını söyler. Ancak Nevevî'nin aktarımına göre Ebû Saîd el-Istahrî (ö. 328/940) bu akit hâkimin hükmüyle sıhhat kazanamayacağından talâk vuku bulmayacağı ve tahlil olmaksızın tarafların tekrar evlenebileceği görüşündedir.

Muhammed Mazhar'ın İslam hukukunun yerleşik bir hükmünü (tahlil) ortadan kaldırmaya varan bir görüşü reddetmesi oldukça önemlidir. Nitekim tarafların boşamasını geçerli kılmamak ve evliliklerini sürdürmek adına herhangi bir usul ve yöntem izlenmeden verilen fetvalar, İslam hukukunun yerleşik kurallarını hiçe saymak ve işlevsiz kılmak (ta'tilü ahkâmi's-şerî'a) anlamına gelmektedir.

Mecnunun ve sefihin boşaması

Muhammed Mazhar'a sorulan meselelerden biri de sefih veya mecnun olduğu belirtilmeyen kişinin talâkı hakkındadır. O (t.y., s. 212), farklı kaynaklardan (İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 7/346; Şemsüddîn er-Remlî, 1984, s. 6/264, 312, 395) nakillerle konuyla ilgili detaylı bilgi vererek şöyle der: Bu kimsenin mecnun ya da sefih olduğunu bilmiyoruz. Ancak her ikisinin hükmü birbirinden farklıdır. Velisinin izni olmasa bile sefihin boşaması geçerlidir. Ancak bu kimsenin cünunu hâkim ya da hakem nezdinde sabit olursa, zevcesinin feshi sabittir ve geçerlidir. Hangi ihtimal güçlüyse ona göre hareket edilerek talâkla ya da fesihle bu evlilik sonlandırılabilir.

Cinsel iktidarsızlıktan dolayı zevcenin nikahı fesih hakkı

Muhammed Mazhar'ın mektuplarından biri de kocadaki 'unne (cinsel iktidarsızlık) ayıbından ötürü kadının fesih hakkı ve bu hakkın kullanımıyla ilgilidir. Mektubun henüz başındaki ifadelerinden sorunun zevcenin velisinin, kocadaki 'unne ayıbından ötürü nikahın feshini talep edip edemeyeceği, zevcenin kocaya tedavi görmesi için süre tanıma ile nikahı fevrî biçimde feshetme arasında muhayyer olup olmadığıyla ilgilidir. Yine ilgili ifadelerinden bu mektubun yanlış bir fetvaya reddiye olarak kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Meseleyi nakillerde (Nevevî, 2005, s. 391; İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 7/352-354, s. Cemal, t.y., s. 4/217; Şirvânî, 1983, s. 7/352-353) bulunarak ele alan Muhammed Mazhar (t.y., s. 209-211) özetle şu analizde bulunur:

'Unne ayıbından dolayı fesih talebi zevceden gelmelidir. Bu hak zevcenin hakkı olduğundan ve bu hakkı yalnızca kadına başvurarak kullanabileceğinden onun yerine veli fesih talebinde bulunamaz. Ayrıca zevcenin bu talebini fevrî olarak mahkemeye iletmesi gerekir. Zevce mahkemeye başvurmayı

(mazeret olmaksızın) geciktirirse fesih hakkı geçersiz olur. Zevcenin bu durumda nikahı fesih ve - kocanın tedavisi için- süre belirleme muhayyerliği yoktur. Kadıya başvurma imkânı olsa bile şartlara uygun şekilde bir hakeme de başvurabilir. Kadı ya da hakem tarafından ‘unne ayıbının varlığı ispat edildikten sonra kocaya, tedavi veya bu ayıbın geçici bir durum olup olmadığının anlaşılması için bir yıllık süre verilir. Bu süre sonunda ‘unne ayıbının sürekliliği anlaşılır. Zevceye tekrardan fesih hakkını kullanıp kullanmayacağına yönelik görüşü sorulduktan sonra gereğince hareket edilir.

Kızgınlık anında yapılan boşama

Muhammed Mazhar’a sorulan meselede bir kimse kızgınlık anında karısını boşamıştır. Bir hoca Hanefî mezhebinin görüşünden (İbn Âbidîn, 2003, s. 4/452) hareketle boşamanın gerçekleşmeyeceği yönünde fetva vermiştir. Muhammed Mazhar, Hanefî mezhebinin bu yöndeki görüşünün var olduğunu söyleyerek verilen fetvayı onaylamıştır. Mektuptaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla meseleyi soran kişi, Muhammed Mazhar’a yazdığı mektupta Hanefî kaynaklardan bu görüşü nakletmiştir. Bu nedenle Muhammed Mazhar, Hanefî kaynaklardan alıntıya gerek duymamış, söz konusu görüşün Cezîrî’nin *el-Fıkh ‘ale’l-mezâhibi’l-erba’a* adlı eserinde de geçtiğini söylemekle yetinmiştir. Cezîrî (2003, s. 4/263), “Hanefîlere göre akli başından gitmiş, fiil ve sözlerinde hezeyan etmiş şekilde kızgın olan bir kimsenin talâkı, kastederek söylese bile gerçekleşmeyeceğini” ifade eder ve bunu güzel bir görüş olarak niteler. Muhammed Mazhar (t.y., s. 216), telfike düşmemek kaydıyla amelden sonra taklidin caiz olduğunu belirtir. Avamdan bir kimsenin yapmış olduğu eylem, taklidi sahih olan bir imamın mezhebine uygun olması halinde öncesinden taklid edilmezse dahi sahihtir (Dimyâtî, 1997, s. 1/25; Sekkâf, t.y., s. 4). Bu bakımdan söz konusu şahsın talâkından sonra Hanefî mezhebinin taklit etmesi bir problem oluşturmamaktadır.

Görüldüğü üzere Muhammed Mazhar, Hanefî mezhebinin görüşüne göre verilmiş bir fetvayı onaylamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla fetva doğrudan Hanefî mezhebi görüşü üzerinden verilmiştir. Görüşün öğretilmesi suretiyle meseleye duçar olmuş kişinin onunla amel etmesinin sağlanması söz konusu değildir. Ayrıca fetvayı veren kişinin Hanefî mezhebine mensubiyetine dair mektupta bir bilgi bulunmamaktadır. Halbuki Muhammed Mazhar, bir mezhebe mensup âlimin farklı bir mezhebin görüşü şöyle dursun kendi mezhebinde içerisindeki müftâbih görüş haricindeki bir görüşle dahi fetva vermesini doğru bulmaz. Ona göre bir âlim kendi mezhebindeki müftâbih olmayan bir görüşü ancak öğretmek suretiyle başkasının taklit ile amel etmesini sağlayabilir veya bu görüşle bizzat kendisi amel edebilir. Aksi halde başkasına fetva veremez. Çünkü fetva vermek mezhebin en sahih görüşünün bildirilmesi anlamına gelir. Nitekim başka bir mektupta o, delirme durumu hariç kızgınlığın boşamada etkisinin olmadığını söylemektedir (Ayte, t.y., s. 416). Bu bakımdan Muhammed Mazhar’ın bu fetvayı onaylamasının iki sebepten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Birincisi fetvayı veren kişinin Hanefî mezhebine mensup olmasıdır. İkincisi ise mektuptan anlaşıldığının aksine fetva verilmemiş öğretilmek suretiyle bu görüşle taklitle amel edilmesi sağlanmıştır.

Talâk lafızlarıyla ilgili fetvalar

Kocaya ait bir tasarruf hakkı ve yetkisi olan talâka dair fetvalar söz konusu olunca, kullanılan lafız önem kazanmaktadır. Talâk lafzını kullanarak boşayan koca, birçok defa bu tasarrufundan pişman olmakta ve evliliği devam ettirmenin yollarını bulmak üzere hocalara başvurmaktadır. Bu bağlamda kullanılan cümleler hatta tek tek kelimeler dahi önem kazanmaktadır. Kazuist yöntemle telif edilmiş fıkıh kaynaklarımızda boşama bahislerinde lafızlarla ilgili detaylı hükümler, bu önemin derecesini göstermektedir. Ancak ne kadar detaylı yazılırsa yazılsın herhangi bir dilde talâkta kullanılması muhtemel lafızları ihata etmek mümkün değildir. Muhammed Mazhar’ın fetvalarına bakıldığında talâkla ilgili olanlar içerisinde lafızlarla ilgili meseleler kahir ekseriyeti oluşturmaktadır. O, bu meselelere cevap verirken fukahânın klasik fıkıh kaynaklarımızdaki Arapça ifadelerle yönelik tahlillerinden yola çıkarak çözümlemeler getirir. Kullanılan dile ait özgü ifade tarzlarının bulunduğu yerlerde örfü dikkate alarak meseleleri ele alır. Ayrıca ilgili fetvalarda şahıs isimleri sarahaten geçer. Çalışmada bu meselelerde yer alan isimler açıkça belirtilmeyecektir.

Birinci mesele

Koca, bir topluluğun bulunduğu mecliste “Falancanın kızının üç talâkı benden gitmiş olsun, siz de şahit olun ki ben ondan kurtuldum.” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadelerle alakalı Muhammed Mazhar (t.y., s. 197) şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

1. Burada “gitmek” fiili talâk kelimesine nispet edilmiştir. Arapça ifadesiyle “zehâb” fiilinin talâk kelimesine isnadı yani “talâkın gitti” ifadesi tümünden anlamsız (lağv) bir ifade olmayıp kinayedir (Melîbârî, 2004, s. 512). Heytemî, bu kinayenin talâk ifadesinde en zayıf kinaye grupları arasında yer aldığını belirtir (İbn Hacer el-Heytemî, t.y., s. 4/167).

2. Kocanın “falancanın kızı” ile zevcesini kastedip etmemesi açısından da ifade kinaye içermektedir.

3. “...kızının talâkı benden gitsin” ifadesi boşayan kişinin kadın olduğu izlenimi vermektedir. Bir adamın karısına “sen boşayansın/أنت مطلقه” demesi ise talâktan kinayedir. Çünkü kadın boşayan değil boşanılandır. “Ben senden boşum/أنا منك طالق” ifadesi de aynı şekildedir. Bu bakımdan talâk lafzının mahalli dışında bir şeye izafesiyle talâkın gerçekleşmesi için lafzın mahalle rucûunu sağlayacak niyete ihtiyaç vardır (Abbâdî, t.y., s. 4/253; İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 8/41; Şihâbuddîn er-Remlî, t.y., s. 3/277; Şemsüddîn er-Remlî, 1984, s. 6/428; Zekerîyyâ el-Ensârî, t.y., s. 4/253).

Muhammed Mazhar (t.y.: 198), kinayeyi “talâk dışındaki bir anlama güçlü, zayıf veya eşit seviyede muhtemel olan lafız” olarak tanımlar. Kinaye lafızların boşamada kullanılmasının şöhret kazanmasının onu sarîh lafız kategorisine sokmayacağını ifade eder. Dolayısıyla başka bir dilde yaygın olarak bu ifade kalıbının boşama beyanında kullanılması, ona sarîh lafız statüsü kazandırmaz. Kullanılan lafzın kinaye olduğunu ispatlayan Muhammed Mazhar, kocaya vaaz ve nasihatten sonra kastını sormuş, koca “falancanın kızı” ile karısını, söz konusu ifadelerle boşamayı kastettiğini beyan etmiştir. Muhammed Mazhar (t.y., s. 197), “siz de şahit olun ki ben ondan kurtuldum” ifadesinin bu kastı desteklediğini söyler. Dolayısıyla kasıtlı beraber bu ifade ile koca karısını üç talâkla boşamış olmaktadır. Muhammed Mazhar bu meselede, İbn Teymiyye ile şöhret bulmuş “bir defada yapılan üç talâkın tek talâk sayılacağı” yönündeki görüşü dikkate alarak fetva vermemiştir. Nitekim altıncı mektupta (t.y., s. 36-47), meşhur alim Sadrettin Yüksel’in (ö. 2004) bu görüşü dikkate aldığı fetvayı ağır bir dille eleştirmiştir.

İkinci mesele

Koca, karısına hitaben “Sen benim annemsin ve bacımsın, git ben seni boşadım.” demiştir. Muhammed Mazhar bu ifadeyi iki parça halinde ele alır:

1. “Sen benim annemsin ve bacımsın” ifadesi zihâr kinayesidir. Zihâr kinayesi ise talâktan kinaye olabilir. Nitekim Şâfiîlere göre bir şeyin sarîh ifadesi diğerinin kinayesi olamaz. Ancak zihârda kinaye olan bir ifadeyle talâkın kastedilmesinde olduğu gibi kinaye lafızla başka bir şey kastedilebilir (Hatîb eş-Şîrbînî, 1994, s. 3/373). Vaaz ve nasihatten sonra bu kimse talâka niyet etmediği yönünde yemin etmiştir (Ayte, t.y., s. 207).

2. “Git! Ben seni boşadım” ifadesi ile üç talâkı kastetmişse üç, etmemişse bir talâk gerçekleşir. İfadeyi kullanan kocanın “üç talâkı kastetmediği ve aklından da herhangi bir sayı geçirmedeği” yönünde yemininden hareketle sarîh lafızdan dolayı bir boşamanın gerçekleştiğini söyler. Boşama ric’î olarak vuku bulduğundan, kocanın iddet bitmeden ric’at hakkı vardır. İddet süresince koca bu hakkı kullanmadığı için yeni bir nikah akdi gereklidir (Ayte, t.y., s. 207-208).

Muhammed Mazhar (t.y., s. 208), yeniden nikahlanmaları durumunda evliliğin kalan talâk sayısı ile devam edeceğini söyler. O, farklı Şâfiî kaynaklardan nakillerde bulunarak ric’î talâkla boşanmış kadının kocasıyla tekrar evlenmesi durumunda talâk hakkının nasıl olacağı yönünde nakillerde

bulunur. Buna göre ric'î talâkla boşanmış kadın, kendisini boşayan kocasıyla tekrar nikahlanırsa geriye kalan talâk sayısının kocanın boşama hakkı kalır. Kadının başka biriyle evlilik yapıp yapmamasının, yapmışsa bu evlilikte cinsel ilişki yaşayıp yaşamamasının etkisi yoktur. Boşayan kocaya üç talâk hakkının dönmesi için boşamanın üç talâkla bir diğer ifadeyle tahlili gerektiren beynûnet-i kübrâ ile olması gerekir (Şemsüddîn er-Remlî, 1984, s. 6/454; Hısnî, 1994, s. 409; Basîr, 2010, s. 265; Hatîb eş-Şirbînî, t.y., s. 2/450).

Muhammed Mazhar'ın bu ilave bilgileri nakletmesi fetva usûlü açısından yapılması gerekendir. Fetva usûl ve adâbıyla ilgili eserlerde, müftünün gerekli görmesi halinde sorulan meseleyle alakalı, soruyu sorana yarar sağlayan ilavelerin yapılması gerektiği ifade edilir (Nevevî, 1988, s. 46). Bu bağlamda Muhammed Mazhar, eşiyle tekrar evlilik hayatını sürdürmek isteyen kocaya bu ilave bilgiyi vererek bundan sonraki süreçte kalan talâk sayısına dikkat çekmiş ve daha dikkatli davranması yönünde uyarıda bulunmuş olmaktadır.

Muhammed Mazhar zihâr kinayesinde ifadeyi kullananın yalnızca talâkı kastedip kastetmediğini sormuştur. Halbuki zihâr kinayesinde ifadeyi kullananın bununla zihârı kasetmiş olma ihtimali de söz konusu olabilmektedir. Muhtemelen bölge kültüründe zihâr uygulamasının olmayışından hareketle ifadeyi kullanan kocanın zihârı kastetmiş olmasını imkânsız görmüştür. Bu nedenle zihâr kastının var olup olmadığını sormamıştır.

Üçüncü mesele

Koca karısına hitaben şöyle demiştir: “Bir, iki, üç git ben seni boşadım, Süleyman peygamberin döşeği üzerinde benim annem ve bacım ol.” Muhammed Mazhar, bu ifadenin tahliline geçmeden önce şu bilgileri verir: Talâkın vukuu için talâk lafzının ve boşanılan kadının zamirle ya da açık ismiyle zikredilmesi gerekir. Bunlardan biri zikredilmediğinde ifade anlamsız (lağv) olur. Örneğin kocanın, yalnızca “أنت/sen” veya yalnızca “طالق/boş(anmış kadın)” ya da “طلقت/boşadım” demesi gibi (İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 8/8; Şebrâmellisî, 1984, s. 6/426). Ayrıca Erdebîlî'nin (ö. 779/1377) *el-Envâr* adlı eserinde verdiği örneklerden (bkz. Erdebîlî, 2006, s. 2/493-509) anlaşıldığı üzere talâk sayısının geçerliği için sayıyı lafza bağlayan bir rapt edatı (bağlaç) bulunmalıdır (Ayte, t.y., s. 215). Bu bilgiden sonra Muhammed Mazhar, kocanın kullandığı ifadeyi şöyle analiz eder:

1. “Bir, iki, üç” ifadesiyle birlikte talâk lafzı zikredilmediğinden ve bunu “Git ben seni boşadım” cümlesine bağlayan bir bağlaç bulunmadığından sayı ifadeleri lağv (anlamsız) ifadedir. Her iki açıdan anlamsızlık içeren bu sayılarla talâk vuku bulmaz.

2. “Git ben seni boşadım” ifadesi ise sarîh lafızlardan olduğu ve yalnızca bir defa kullanıldığı için bir talâk vuku bulur. Ancak bu ifadeyle üç talâk kastedilmişse üç talâk vuku bulur. Koca, yemin ederek üç talâkı kastetmediğini söylemiştir. Öyleyse gerçekleşen talâk, ricî talâktır. Muhammed Mazhar bu ifadeyi kullanan kocaya nasıl rücu edeceğine telkin ettiğini ve onun da rücu ettiğini ifade eder.

3. “Süleyman peygamberin döşeği üzerinde benim annem ve bacım ol!” ifadesi zihâr kinayesidir. Zihârın kinayesi ile talâkın gerçekleşmesi için niyete ihtiyacı vardır. İfadeyi kullanan koca vaaz ve nasihatten sonra talâkı kastetmediğine yemin etmiştir (Ayte, t.y., s. 215).

Dolayısıyla bu meselede Muhammed Mazhar, yalnızca “Git ben seni boşadım.” ifadesine hüküm bağlamıştır. Bu ifade sayı açısından kinaye olduğundan kocanın niyetini dikkate alarak bir talâkın vukuu yönünde fetva vermiştir.

Dördüncü mesele

Bir kimse kardeşine hitaben şöyle demiştir: “Kadının babasının evine gittiği ve fetvası olmayan üç talâk, senin büyük baş hayvanlarını evimde bırakmayacağım.” Bu adam daha sonra karısına “Onun (kardeşimin) hayvanlarını bırak! Sen boş oldun.” demiştir (Ayte, t.y., s. 216-17).

Muhammed Mazhar'a (t.y., s. 217) göre bunlar talâk lafızları olmayıp anlamsız (lağv) ifadelerdir. Zira burada hem zevce zikredilmemiş ve hem de sayıyı talâk lafzına bağlayan bir bağlaç kullanılmamıştır. Ayrıca "senin davalarını evimde bırakmayacağım" kısmı hariç talâkın talik edildiği şey de zikredilmemiştir. Bu ifadeye talâkın talikinin ise bir anlamı yoktur. Bağlacın gizli olarak varlığı varsayılırsa "fetvasız üç talâk" ifadesi üzerine yemin edilen şey (muksemun bih) olur. Talâk üzerine yapılan yemin ile talâk gerçekleşmez. Böylece her halükârda "fetvasız üç talâk" ifadesi anlamsızdır.

Kocanın bu ifadelerden sonra karısına "Onun (kardeşimin) hayvanlarını bırak! Sen boş oldun." demesi ise önceki ifadelerinin bir sonucu olarak söylenmiştir. Bu nedenle bu ifadeyle de talâk vuku bulmaz. Çünkü koca, önceki ifadeleriyle boşamanın gerçekleştiğini zannederek bu ifadeyi kullanmıştır. Muhammed Mazhar (t.y., s. 216-217) bu görüşünü, Heytemî'nin şu ifadelerinden elde ettiğini söyler: Bir kimse karısına "sen bana haramsın" dedikten sonra üç talâkın gerçekleştiğini zannederek "Üç talâkla boşsun!" derse ikinci ifadesiyle talâk vuku bulmaz (İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 8/27). Görüldüğü üzere Muhammed Mazhar bu meselede yer alan hiçbir ifadeyle talâkın gerçekleşmeyeceği sonucuna varmıştır.

Beşinci mesele

Bir adam oğluna hitaben şu ifadeyi kullanmıştır: "Fetvasız üç talâka (yemin olsun ki) karım benden reddedilmiş olsun, Şam ve Halep'e kadar fetvası olmasın, sen benim evime girmeyeceksin."

Muhammed Mazhar, burada yer alan "red kırî be/reddedilmiş olsun" ifadesinin gerçek anlamının "ayrılmak, kurtulmak, kesmek, engellemek, defetmek" anlamlarından hangisi olduğunu bilmediğini söyler. O, bu ifadenin "firâk/ayrılmak" anlamına gelmesi durumunda sarîh veya kinaye olduğu hususunda iki farklı görüşün varlığını aktarır. Zekerîyyâ el-Ensârî'ye (1994, s. 2/88) göre "الفراق/firâk" ve "السراح/serâh" kelimelerinin tercümeleri sarîh lafızlardır. Muhammed Mazhar ilken bu görüşü aktararak ilgili kelimeyle boşamanın gerçekleştiğini söyler. Ancak akabinde Büceyremî ve Cemel'in eserlerinde aksi görüşün bulunduğunu aktarır. Nitekim Büceyremî (1996, s. 4/5) ve Cemel'e (t.y., s. 4/327) göre mezhepte mutemet görüş "firâk ve serâh" kelimelerinin tercümelerinin kinaye lafızlardan oluşudur. Muhammed Mazhar (t.y., s. 218) bu durumda kullanılan ifadenin kinaye olduğunu belirtir. Muhammed Mazhar'ın Büceyremî ve Cemel'den (ö. 1204/1790) aktardığı bu görüşü Nevevî (1991, s. 8/25); İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî ve Rûyânî'ye (ö. 502/1108) nispet ederek esahh görüş olarak aktarmaktadır. Çünkü bu iki kelimenin tercümelerinin (talâk için) kullanımı yaygınlaşmamıştır. Hatîb eş-Şîrbînî (1994, s. 3/281) de bu iki kelimenin tercümelerinin kinaye lafızlar olduğunu söyler ve bunu şöyle açıklar: Çünkü Arapça "الفراق/firâk" ve "السراح/serâh" lafızlarının kendilerinin dahi sarîh lafızlar olduğu hususunda ihtilaf vardır. Bu kelimeler başka bir dile tercüme edilmek suretiyle sarîh lafız olma konusunda daha zayıf bir konuma düşmüşlerdir.

Diğer bir ihtimale göre "red kırî be/reddedilmiş olsun" ifadesi "kurtulma, kesme, engelleme, defetme" anlamlarından birine geliyorsa kesinlikle kinaye lafızlarındandır. Öyleyse her halükârda bu ifade kinaye olur ve talâkın gerçekleşmesi için niyete ihtiyaç duyar. Koca; vaaz ve nasihatten sonra bu ifadeyle talâkı kastetmediğine, oğlunu korkutarak eve girmekten menetmeyi amaçladığına dair yemin etmiştir. Buna binaen boşama gerçekleşmez. Muhammed Mazhar (t.y., s. 217-218), mektubu gönderen hocaya bu ifadenin kendi bölgelerinde hangi anlamda kullanıldığını araştırmasını telkin eder.

Müftînin fetva verirken mezhebindeki güçlü görüşün dışına çıkmaması gerektiğini her fırsatta dile getiren Muhammed Mazhar'ın bu telkininin nedeni anlaşılmamaktadır. Nitekim bu kelime, "firâk" kelimesinin tercümesi olması halinde bile mezhepteki güçlü görüşe göre sarîh ifade olmamaktadır. Zaten bu meselede kocanın da boşamanın gerçekleşmemesi yönünde fetva aradığı muhakkaktır. Muhtemelen Muhammed Mazhar, fetvanın dayanağını kesin tarzda tespit etmek istemiştir. Nitekim Muhammed Mazhar'ın (t.y., s. 218) bu telkinden sonra "bu hususta yöre halkının kullanımına itibar edilir/المعتبر ما فيه استعماله" ifadesinden kinayeliğin kesinliğini ya da kuvvetle muhtemel oluşunu tespit etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kendisine bundan sonra sorulması muhtemel meselelerde ilgili

ifadeyle karşılaşması durumunda bilgi sahibi olmak istemiştir. Böylece hem gereksiz detaya girmek zorunda kalmayacaktır.

Muhammed Mazhar (t.y., s. 217-218), bu ifadeyi kullanan şahsın, oğlunun eve dönmesi için köy halkının kendisini tehdit (ikrâh) ettiğine dair iddiasını da değerlendirir. Bu iddiaya göre oğlunun eve gelişine müsaade edişi ikrâhen gerçekleşmiştir. Ayrıca bu şahıs, oğlunun kendisini öldürmek istediğini de söylemektedir. İkrâh iddiasının doğru olması durumunda talâkın vuku bulmayacağını belirtir. Muhammed Mazhar bu ikrâhın, talâkın vukuuna engel teşkil edecek seviyede olup olmadığını bilmediğini ifade eder. Mektubu yazan hocadan bunu araştırmasını ister.

Altıncı mesele

Elli dokuzuncu mektupta kocanın kullandığı ifadeler dağınık olarak yer alır. Bunları topladığımızda şu ifadenin kullanıldığı ortaya çıkmaktadır: “Onun üç talâkı benden gitmiş olsun. Falancanın kızı benim annem ve bacım olsun. Süleyman peygamberin döşeği üzerinde fetvası bulunmasın. Ben boşadım. Allah için siz şahit olun ki ben boşadım.” Muhammed Mazhar bu cümleleri tek tek ele alır ve analiz eder:

1. “Onun üç talâkı benden gitmiş olsun.” ifadesinin Arapça karşılığı “selâsü talekâtihâ zâhibetün ‘annî/ثلاث طلقاتها ذاهبة عني”dir. “Zehâb/gitmek” eyleminin talâk kelimesine isnadı kinayedir (Melîbârî 2004: 512). Ayrıca bu ifadede talâk, mahalli olmayan bir şeye izafe edilmiştir. Çünkü talâkın sahibinin zevce olduğu ifade edilerek kocanın boşanıldığı izlenimi verir. Bu bakımdan boşamanın gerçekleşmesi için talâk lafzını mahalline irca için niyete ihtiyaç vardır (İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 8/41; Şihâbuddîn er-Remlî, t.y., s. 3/277; Şemsüddîn er-Remlî, 1984, s. 6/248; Zekerîyyâ el-Ensârî, t.y., s. 4/253). Koca, vaaz ve nasihatten sonra bu ifadeyle talâkı kastetmediğine yemin etmiştir.

2. “Falancanın kızı benim annem ve bacım olsun.” ifadesi de zihâr kinayesidir. Zihâr kinayesi, talâk kinayesi olduğundan boşamanın gerçekleşmesi için niyete ihtiyaç duyar. İfadeyi kullanan şahsın, talâkı kastetmediğine dair yemininden dolayı boşama gerçekleşmez.

3. “Süleyman peygamberin döşeği üzerinde” ve “fetvası bulunmasın” ifadeleri lağv/anlamsızdır.

4. “Ben boşadım” ifadesi ise görünüşte bir sonuç olarak önceki ifadeler üzerine inşa edildiği anlaşılr. Koca, önceki ifadelerle boşamanın gerçekleştiğini zannederek “Allah için siz şahit olun ki ben boşadım” demiştir. Bu nedenle bununla talâk vuku bulmaz (İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 8/27). Ancak “ben boşadım” ifadesinin öncekilerin bir sonucu olarak söylenmemiş olma ihtimalini değerlendiren Muhammed Mazhar (t.y., s. 223-224), ihtiyaten bir talâkın vuku bulduğunu ve ricatın gerekeceğini söyler. O, burada ihtiyatı göz önünde bulundurarak hüküm vermektedir.

Yedinci mesele

Altmış yedinci mektupta kocanın kullandığı ifadeler dağınık olarak yer alır. Bunları topladığımızda kocanın başka birine (muhtemelen oğluna) şu ifadeleri kullandığı anlaşılr: “Kadının boşandığı, baba evine gidip bir daha geri gelmediği ve fetvası bulunmayan üç talâka (yemin olsun ki) bu kadını sana karı yapmayacağım.”

Muhammed Mazhar’a (t.y., s. 240) göre bu ifadelerde talâkın vukuunu gerektirecek bir husus yoktur. Çünkü bu ifade talâka yemindir ve talâka yemin ile boşama gerçekleşmez. Ayrıca “fetvası bulunmayan üç talâk” anlamsızdır. Çünkü fetvanın bulunup bulunmaması onun sözüyle değil müftünün görüşüyle alakalıdır. “Bu kadını sana karı yapmayacağım” ifadesi ise yeminin cevabıdır (muksemun aleyh). Bu ifade talâk lafzı olmadığından boşama sebebi olamaz.

Talâka yemin meselesi, İslâm hukukunun tartışmalı konularından biri olarak güncelliğini korumaktadır. Kullanılan siga cihetiyle talâk üçe ayrılmaktadır. “Boş ol!” gibi herhangi bir şarta bağlanmayan veya zamana izafe edilmeyene “müneccez”, “Önümüzdeki pazar günü boş ol!” gibi bir zaman dilimine izafe edilene “muzâf” ve “İznim olmadan evden çıkarsan boş ol!” gibi bir şarta

bağlanana “mu‘allak” denir. Mu‘allak talâka şart edatının açıkça zikredilmesine “lafzî talîk”, açıkça zikredilmemesine ise “manevî talîk” denir. Talâka yemin de manevî talîk grubunda yer almakta ve gerçekte bir yemin bulunmadığı için yemin olarak adlandırılması mecazdır. Cumhura göre talâka yemin ile yapılan boşama, diğer talîk türlerinde olduğu gibi şartın gerçekleşmesi durumunda geçerlidir (Okur, 2009, s. 9-10; Yılmaz, 2023, s. 657-659). Nevevî talâka yemini “bir şeyi yapmaya teşvik ya da onu yapmaktan alıkoymak veya bir haberin doğruluğuna inandırmak için talâka yapılan yemin” şeklinde tanımlar. Şâfiî mezhebine göre bu şekillerde yapılan talâka yeminde şarta muhalefetle boşama gerçekleşir (Nevevî, 2005, s. 239). Ancak “vallâhi” ve “billâhi”de Allah adına yapılan yeminde olduğu gibi talâk kelimesine yapılan yemin, talîk kastı taşııyorsa lağv/anlamsızdır (Şebrâmellisî, 1984, s. 4/326; Şemsüddîn er-Remlî, 1984, s. 6/427). Nitekim yalnızca Allah adına yapılan yemin muteber olup talâk, üzerine yemin edilebilecek bir şey değildir (İbn Hacer el-Heytemî, 1983, s. 8/9). Muhtemelen Muhammed Mazhar mezkûr hükümde talâka yeminin bu çeşidini kastetmektedir. Aksi halde bilinen anlamda talâka yemin, Şâfiî mezhebine göre de şartın gerçekleşmesi durumunda boşama sebebidir. Muhammed Mazhar’ın, Allah adına yapılan yeminde olduğu gibi muksemin aleyh ve muksemin bih’i tespit çabaları, bu ihtimali güçlendirir. Kanaatimizce ifadeyi kullanan şahsın bu yeminle talâk kastı taşıyıp taşımadığına yönelik beyanına başvurulması gerekmektedir. Daha önce müşahade ettiğimiz üzere birçok meselede Muhammed Mazhar, kasıt/niyet unsurunun belirleyici olduğu yerlerde ifadeyi kullanan şahsın yeminli beyanına başvurmuştu. Bu beyana başvurmuş ancak bunu mektuba yansıtmamış veya bölge halkının bu tür ifadelerle salt yemini amaçladıklarını bildiği için gerek duymamış olma ihtimali de söz konusu olabilir.

Muhammed Mazhar (t.y., s. 240-41), mektubun nihayetinde bölge halkının talâka yeminden sakınmaları, gerektiğinde Allah adına yemin etmeleri yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Muhtemelen Muhammed Mazhar Allah adının dışındaki şeylere yapılan yeminden nehyeden hadislerden (Buhârî, 2001: “Eymân”, 4; “Şehâdât”, 26; Müslim, 1955: “Eymân”, 1) dolayı bu uyarıyı yapmaktadır. Ayrıca talâka yapılan yeminin geçerliğine yönelik farklı görüşlerden ötürü ihtiyatlı davranılması isteğinin de bu uyarıyı yapmasındaki payı büyüktür.

Sekizinci mesele

Seksen birinci mektupta adı geçen şahıs, karısını kastederek ve elinde bulunan taşları atarak bir defa şu ifadeyi kullanmıştır: “Falancanın kızı falanca benden boş olsun.” Muhammed Mazhar, “Benden boş olsun” ifadesinin talâka sarîh ancak talâk sayısı hususunda kinaye lafızlarından olduğunu söyler. Koca herhangi bir sayıya niyet etmişse o kadarı, hiçbir sayı niyet etmemişse bir boşama gerçekleşir. Kocanın herhangi bir sayıya niyet edip etmediğine ve üç talâk lafzını kullanıp kullanmadığına yönelik şüphesi üzerine Muhammed Mazhar, şüphenin yakîni kaldırmayacağı (الشك لا يرفع اليقين) yönündeki fıkıh kuralını işletir. Râfiî (1997, s. 3/249), şüphelerle talâkın vuku bulmayacağını ifade eder. Muhammed Mazhar olaya yalnızca bir kişinin şahit olduğunu ve tek kişinin şahitliğinin geçerli olmadığını söyler. Bu bakımdan varlığıyla ilgili şüphe bulunan talâk, vuku bulmayacağı (Şihâbuddîn er-Remlî, t.y., s. 3/315) gibi talâk sayısında şüphe duyulduğunda en az sayı dikkate alınır (Râfiî, 1997, s. 9/39). Kocanın, elindeki taşları atması ise talâk konusunda sarîh olmadığı gibi kolay anlaşılabilir bir kinaye de değildir. Aksine bu eylemi zorlama (müteassif) bir kinaye olarak değerlendirerek talâka etkisi olmadığı görüşündedir. Nitekim yalnızca uzak bir ihtimalle talâka delalet eden lafızlar, niyet olsa bile etkili olmaz (Cüveynî, 1428, s. 14/107; Râfiî, 1997, s. 8/516; Nevevî, 1991, s. 8/27; Erdebîlî, 2006, s. 2/499). Hatîb eş-Şirbînî (1994, s. 3/282), hukuken muteber olan kinayeyi “yakın anlamıyla ayrılığı çağrıştırıp örfe ve şer‘an ayrılık için kullanımı yaygınlık kazanmamış lafız” olarak tanımlayarak buna işaret eder. Muhammed Mazhar (t.y., s. 287-288, 412), lafızlarda durum buyken eylemlerin hayli hayli talâka delalet etmeyeceği sonucuna varır. Sonuç olarak o, bu meselede tek talâkın vuku bulacağını söyler. Görüldüğü üzere bu meselenin hallinde Muhammed Mazhar, fıkıh kaidesini tikel bir olaya uyguladığı gibi eylemleri lafızlara kıyaslama yoluna da gitmiştir.

Dokuzuncu mesele

Seksen ikinci mektup Türkçe ifadelerin bulunduğu tek mektup olarak dikkat çeker. Mektupta yer alan meseleye göre kadın, kocasına “boşanalım” diyerek talepte bulunmuştur. Bütün çabasına rağmen koca, karısını ikna edememiş ve nihayetinde kızgınlığı had safhaya ulaştıktan sonra karısına “boşanalım, boşanalım, boşanalım” demiştir. Muhammed Mazhar, kocanın beyan ettiği şekilde olması halinde bu lafızlarla talâkın vuku bulmayacağı yönünde fetva vermiştir. Nitekim bu lafızlar, yalnızca yerine getirilmemiş bir vaatten ibarettir. Ayrıca bu esnada sözünde durup kocanın boşadığı varsayılsa bile bazı Hanefilerin kızgınlık anında boşamanın geçersiz olacağı yönünde görüşleri mevcuttur. Bu görüşe göre kızgınlığı had safhaya ulaşan kişi, söz ve davranışlarında saçmalamaya başladığında söylediklerinin anlamını bilse ve kastetse dahi talâkı vuku bulmaz (Cezîrî, 2003, s. 4/263; İbn Âbidîn, 2003, s. 4/452). Muhammed Mazhar (t.y., s. 288-289), şahit bulunmamasını da dikkate alarak talâkın vuku bulmadığı yönünde fetva verir. Muhtemelen Muhammed Mazhar’ın Hanefî mezhebine ait bir görüşü aktarmasının nedeni, soruyu soranın Hanefî mezhebinden olmasıdır.

Onuncu mesele

Bir kimse şahit olmaksızın “Şayet onun (oğlumun) evine gidersem karım benden boş olsun!” ifadesini bir defa kullanmıştır. Muhammed Mazhar (t.y., s. 396-97), bu kelimenin talâk ifade etmede sarîh, sayıda ise kinaye olduğunu söyler. Bu lafzı kullanan kimse üç talâka niyet etmişse üç, böyle bir niyeti yoksa bir talâk vuku bulur. İfadeyi kullanan kocanın üç talâkı niyet etmediği yönündeki yemini dikkate alındığında bir talâk gerçekleşir. Koca, iddet bitiminden önce rücu etmediğinden yeni bir nikah akdi gereklidir. Muhammed Mazhar mektuba muhatap olan hocaya yeni akdin gizli yapılmasını tavsiye etmektedir.

Muhammed Mazhar’ın nikahın gizli yapılmasına yönelik tavsiyesi dikkat çeker. Gizli nikah “bütün şartları taşıdığı halde şahitlerden ve taraflardan gizli tutulması istenilen nikah”tır. Mâlikî mezhebinde geçerli olmayan gizli nikah; Hanefîlerde geçerli, Şâfiî ve Hanbelîlerde ise kerâhetle birlikte geçerlidir (Aslan, 2019, s. 125-26; Rebîş, 1425, s. 401-408). Dolayısıyla Muhammed Mazhar’ın bu meselede nikahın gizliliğini tavsiye etmesi, akdin geçerliliği açısından mezhebe aykırılık teşkil etmemektedir. Ancak mekruh görülen bir nikahı tavsiye etmiş olması ilginçtir. Kanaatimizce Muhammed Mazhar, tarafların onurunu korumak ve olası dedikoduların önüne geçmek adına, bu düzeyde bir nikahın yapılmasını yeterli görmüştür.

On birinci mesele

Muhammed Mazhar (t.y., s. 399) kocanın, karısına “Seni azat ettim.” şeklindeki ifadesinin talâk açısından kinaye olduğunu ifade eder. Niyetin var olması durumunda boşama gerçekleşir. Ayrıca zevce kocasına “Beni boş!” dese ve koca “Seni azat ettim.” dese niyet olmasa dahi boşama gerçekleşir. Nitekim delâlet-i hâl niyet yerine geçer. (Cezîrî, 2003, s. 4/290)

Sonuç

Bitlis’in yetiştirdiği önemli alim ve mutasavvıflardan biri olan Muhammed Mazhar Efendi gerek yetiştirdiği talebeleriyle gerek yazdığı eserlerle gerekse meydana gelen problemlere ürettiği çözümlerle toplum içerisinde önemli bir misyon üstlenmiştir. Ülkemizin birçok bölgesinin yanı sıra özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden kendisine akseden fıkıh problemlerine çözümler üretmiştir. İlim ehli bir aileye mensup olmasının yanı sıra yetiştirdiği birçok talebe sayesinde toplumun güvenini kazanmıştır. Bu nedenle davalık birçok konuda adeta bir yargıç gibi hüküm vermiştir. Verdiği hükümler bölgenin ilim ehli hocaları tarafından güvenle uygulanmıştır. Bu bakımdan fetva vermekle birlikte hakem (muhakem) görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. Güvenilirliğini sağlama ve eleştirilere açık tutma adına, verdiği hükümleri mektuplar vasıtasıyla ilgili bölgelere ulaştırmıştır. Böylece

günümüze de hitap eden ve çağımız İslam hukukçuları tarafından istifade edilecek nitelikte mektuplarının sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

İslam boşama (talâk) hukukuna dair mektuplarını fikhî perspektiften değerlendirdiğimiz bu çalışmada Şeyh Muhammed Mazhar'ın, dikkate değer bir fikhî nosyona sahip olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kaynaklara vukufiyet noktasında dikkate şayan bir İslam hukukçusu olduğu söylenebilir. Kimi zaman kaynaklardan tespit edemediği hükümleri, kıyas yöntemiyle ortaya koymuştur. Müteahhir dönem Şâfiî eserleri onun fetvalarının kaynağını oluşturmuştur. Şâfiî mezhebine bağlı kalmayı tercih eden bir fıkıh anlayışının olduğu görülmüştür. Bağlı olduğu mezhepteki zayıf görüşlerle fetva vermeyi uygun görmemiş, mezhebin usulüne en uygun ve en güçlü görüşün iftâya ve yargıya esas olacağını vurgulamıştır. Mezhebe mensubiyet, ilgili mezhepteki en güvenilir ve sağlam görüşün fetva olarak sunulmasını gerektirir. Mamafih mezhebe ait zayıf görüşleri tümünden reddetmemiş, gerektiği hallerde istifade edilebileceği kanaatine varmıştır. Ancak bu istifade iftâ cihetiyle olmamalıdır. Bu tür görüşler, meseleye dâhil olmuş kişilere öğretilerek amel edilmesi sağlanabilir. Hatta telfike düşmemek ve yerleşik bir hükmü çiğnememek kaydıyla farklı mezheplere ait görüşler de bu meyanda istifade edilebilir. Ne var ki dört mezhebin ittifak ettiği bir konuda aykırı görüşler dikkate alınamaz. İbn Teymiyye'nin tek seferde üç talâkın vuku bulacağı yönündeki görüşüyle amel edilmesini eleştirmesi de bu nedenledir.

Çalışmada İslam boşanma hukuku ile alakalı görüşleri sadedinde ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Muhammed Mazhar Efendi, kendisine arz edilen problemlerin çözümünde Şâfiî mezhep literatüründe yer alan görüşlerden istifade etmiş ve bu görüşlere azami derecede bağlı kalmıştır. Mümkün mertebe Şâfiî mezhebi haricindeki görüşlerle fetva vermemiştir. Kocaya ait bir yetki olan boşamayla ilgili lafızları dakik bir bakışla çözümlemiştir. Bu meyanda dilin kullanım özelliklerine riayet etmiştir. Söz konusu lafızların boşanma hukuku açısından ifade ettiği anlamı bir dil uzmanı gibi tahlile tabi tutmuştur. Yanı sıra ifadeleri tahlil ederken bölgesel kullanıma riayet ederek örf faktörüne önem vermiştir. Farklı içtihatları dikkate alarak ihtiyat eksikliğini hükümler ortaya koymuştur. Toplumsal dinamikler ve kişi onurunu zedeleyen durumları tespit ederek gereğine göre hüküm vermiştir. Bu tavrını maslahat ve sedd-i zerî'a prensibi içerisinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca mektuplarının içerik ve yapısı, fetva adabına ve usulüne hakimiyetinin üst seviyede olduğunu ortaya koymuştur. Muhammed Mazhar Efendi'nin boşama hukuku özelinde fıkıh anlayışı hakkında yaptığımız bu çalışmanın, diğer konularla ilgili görüşlerine dair çalışmalara kapı aralamasını umuyoruz.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100.

2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the author).

3. Etik Beyan / Ethical Statement: Bu bir araştırma makalesidir. Herhangi bir insan veya hayvan deneyi içermediğinden, etik kurul onayı gerekmemiştir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulmuş, etik yayıncılık ilkelerine tam olarak uyulmuştur. Çalışmanın hazırlanması sürecinde akademik dürüstlük ilkeleri gözetilmiştir.

Kaynakça

- Abbâdî, Ş. A. b. K. (t.y.). *Hâşiyetü'l-Güreri'l-behiyye* (C. 1-5) b.y.: el-Mektebetü'l-Meymeniyye.
- Aslan, M. (2022). Şeyh Muhammed Diyâuddîn Norşînî'nin Mektûbât'ında bulunan fetvaların fikhî açıdan değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(1), 166-88. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1036243>
- Aslan, M. S. (2019). *İslâm aile hukuku*. (3. Baskı). Bursa: Emin Yayınları.
- Ayte, M. M. (t.y.). *el-Mektûbâtü'l-Mazhariyye*. b.y.: y.y.
- Bağcı, A. & Okur, H. (2017). Şeyh Fethullah Verkânîsî ve Ed-Dürerü'l-Fethiyye Fi'l-Avâmili'n-Nahviyye adlı eserinin tahkiki. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3(2), 92-129.
- Basîr, E. V. (2010). *en-Nihâye şerhu metni'l-Gâye ve't-takrîb* (2. Basım). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Baz, İ. (2017). Ohin dergâhı ve Hâlidî gelenek içerisindeki yeri. *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi* (s. 341-351) Bingöl: Bingöl Üniversitesi. (Ed.) Orhan Başaran.
- Buhârî, M. b. İ. (2001). *el-Câmiu's-sahîh* (C. 1-9). Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât.
- Büceyremî, S. b. M. (1996). *Tuhfetü'l-habîb 'alâ şerhi'l-Haîb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cemel, S. b. Ö. (t.y.). *Fütûhâtü'l-vehhâb bi-tavzîhi Şerhi Menheci't-tullâb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Cezîrî, A. b. M. (2003). *el-Fıkh 'ale'l-mezzâhibi'l-erba'a*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cüveynî, A. b. A. (2007). *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb* (c. 1-20). Beyrut: Dâru'l-Minhâc.
- Cüveynî, A. b. A. (t.y.). *et-Telhîs fî uşûli'l-fıkh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Dimyâtî, E. B. M. Ş. (1997). *İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ ḥalli elfâzi Fethi'l-mü'in* (c. 1-4). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Elçi, M. S. (2010). *Son Dönem Alimlerinden Molla Sadrettin Yüksel ve Fetvaları* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Erdebîlî, Y. b. İ. (2006). *el-Envâr li-a'mâli'l-ebrâr* (c. 1-3). Kuveyt: Dâru'd-Diyâ'.
- Gazzâlî, E. H. M. (1996). *el-Vasîṭ fî'l-mezheb* (c. 1-7). Kahire: Dâru's-Selâm.
- Gök, Ö. (2019). *Şeyh Mazhar Ohinî'nin hayatı eserleri ve tasavvufî görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Haddâd, E. b. A. Z. (2006). *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî* (c. 1-2). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Haskefî, A. M. b. A. (2003). *ed-Durru'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr* (c. 1-4). Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- Haṭîb eş-Şirbînî, Ş. M. b. A. (t.y.). *el-İknâ fî ḥalli elfâzi Ebî Şücâ'*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Haṭîb eş-Şirbînî, Ş. M. b. A. (1994). *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (c. 1-4). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Hısnî, T. E. b. M. (1994). *Kifâyetü'l-aḥyâr fî ḥalli Gâyetü'l-iḥtişâr*. Dimaşk: Daru'l-Hayr.
- İbn Âbidîn, M. E. b. Ö. (2003). *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr* (c. 1-14). Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ş. A. b. M. (t.y.). *el-Fetâva'l-fikhiyyetu'l-kubrâ* (c. 1-4). b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

İbn Hacer el-Heytemî, Ş. A. b. M. (1983). *Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc* (c. 1-10). Mısır: Mektebetü Mustafa Muhammed.

İbn Hamdân, E. A. N. A. (2015). *Şifâtü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî*. Riyad: Dâru's-Sumay'î.

İbnü's-Salâh, T. O. b. A. (1986). *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem.

İrbilî, M. E. K. (1991). *Tenvîru'l-kulûb fî mu'âmeleti 'allâmi'l-guyûb*. Haleb: Daru'l-Kalemi'l-Arabî.

Kerhî, E. U. b. H. (t.y.). *el-Uşûl*. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn.

Kürdî, M. b. S. (2011). *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fî-men yüftâ bi-kavlihî min e'immeti's-Şâfi'iyye*. Dimeşk: Dâru Nûri's-Sabâh.

Kürdî, M. b. S. (t.y.). *el-Fetâva'l-Kürdiyye*. y.y.: by.

Mahallî, E. A. C. M. (2013). *Kenzü'r-râgibîn fî şerhi Minhâci't-tâlibîn* (c. 1-2). Beyrut: Dâru'l-Minhâc.

Melîbârî, Z. b. A. (2004). *Fethu'l-mu'in bi-şerhi Kurreti'l-'ayn bi-mühimmâti'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.

Müslim, E. M. b. H. (1955). *el-Câmi'u's-şâhih*. Kahire: y.y.

Nevevî, E. Z. M. (1988). *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.

Nevevî, E. Z. M. (2005). *Minhâcu't-tâlibîn ve'umdetü'l-müftîn*. b.y.: Dâru'l-Fikr.

Nevevî, E. Z. M. (1991). *Ravzatü't-tâlibîn ve'umdetü'l-müftîn* (c. 1-12). Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.

Okur, K. H. (2009). İslam hukuku'nda boşama yemini (talâka yemin) meselesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8(15), 5-30.

Okuyan, N. (2020). *Şeyh Safvetullah el-Ohini'nin Celâu'l-Ayn adlı eserin ferâiz bölümüne yaptığı şerhin tahkik ve tahlili* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Râfiî, E. A. b. M. (1997). *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz* (c. 1-13). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Rebiş, A. b. M. (1425). en-Nikâhu's-sırrî fî'l-fıkhi'l-İslâmî. *Mecelletu Câmi'ati'l-Melik Su'ûd* 17(1), 397-426.

Sekkâf, S. A. b. A. (t.y.). *Terşihu'l-müstefîdîn bi tevşihî Fethi'l-mu'in*. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.

Şebrâmellisî, N. A. b. A. (1984). *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc* (c. 1-8). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Şihâbuddîn er-Remlî, A. b. A. (t.y.) *Fetâva'r-Remlî* (c. 1-4). b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

Şemsüddîn er-Remlî, E. A. M. b. A. (1984). *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (c. 1-8). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Şîrâzî, E. İ. İ. b. A. (1988). *el-Lüma' fî uşûli'l-fıkḥ*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Şîrvânî, A. (1983). *Hâşiyetü's-Şîrvânî 'alâ Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc* (c. 1-10). Mısır: Mektebetü Mustafa Muhammed.

Türel, A. (t.y.) *Birketü'l-kelimât fî menâkıbi ba'zi's-sâdât*. b.y.: y.y.

Yılmaz, S. (2023). İslam hukukunda talâka yemin meselesi. *Dicle İlahiyat Dergisi* 25(2), 656-87.

Zekeriyyâ el-Ensârî, E. Y. b. M. (1994). *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi Menheci't-tullâb* (c. 1-2). b.y.: Dâru'l-Fikr.

Zekerıyyâ el-Ensârî, E. Y. b. M. (t.y.). *el-Ğurerü 'l-behiyye fî şerhi 'l-Behceti 'l-Verdiyye* (c. 1-5). b.y.: el-Matba'atü'l-Meymeniyye.

Extended Abstract

In the Islamic world, as in our country, madrasas have traditionally served as centers of education. Scholars educated in these institutions have not remained indifferent to the problems faced by society and trived to find solutions. One such figure is Sheikh Muhammad Mazhar (Ayte) al-Ohini. Born in 1331 AH / 1914 CE in the village of Ocaklı, in the Mutki district of Bitlis, Muhammad Mazhar Efendi came from a family being known for

their scholarship. His grandfather, Sheikh Fethullah al-Verkanisi, a descendant of the second caliph, Umar ibn al-Khattab, was one of the region's leading figures in knowledge and Sufism. His father, Sheikh Alauddin al-Ohini, was also a well-known scholar and Sufi in the region. This family, celebrated representatives of the madrasa tradition in the area, educated numerous students. Muhammad Mazhar began his studies at an early age under his father, receiving instruction in disciplines such as Arabic grammar, theology, jurisprudence, Quranic exegesis, hadith, and mathematics. After completing his foundational education, he received authorization (ijazah) in both rational and transmitted sciences from his father. Additionally, he began his Sufi training under his father's guidance and continued it with Sheikh Mahmud al-Karakuyi in Damascus after his father's passing. As a Naqshbandi spiritual guide, Muhammad Mazhar trained numerous students in both scholarly and spiritual disciplines.

Muhammad Mazhar Efendi was among the most prominent scholars of his time in the region. People from Eastern and Southeastern Anatolia, and other parts of the country, sought his counsel for juridical solutions to their problems. The letters compiled in his work *al-Maktubat al-Mazhariyya* demonstrate that scholars in the region consult him for guidance in resolving fiqh-related matters. His involvement was not limited to issuing fatwas; he also played a key role in mediating disputes and was regarded as a leader whose opinions were respected in social cases.

Rather than responding to questions verbally alone, Sheikh Muhammad Mazhar recorded his answers in written letters. This practice not only addressed the needs of his contemporaries but also preserved his responses for future generations. The tradition of writing letters dates back to the earliest days of Islam. Islamic jurists adopted this method to communicate their decisions on various issues, including the propagation of Islam, information exchange, correcting behaviors in the Muslim community, and ensuring widespread understanding of individual fatwas.

The work *al-Maktubat al-Mazhariyya*, which contains the letters, draws attentions due to the legal opinions (fatwas) it includes. These fatwas are not only relevant to the time they were written but continue to resonate today, addressing contemporary issues. They provide valuable insights into how an Islamic jurist approaches problems. As far as we know, no academic study has yet been conducted on this work. Since it is impossible to cover all the fiqh-related letters in the book within the scope of a single article, this study focuses on the fatwas concerning Islamic divorce law, which best reflect Muhammad Mazhar Efendi's approach to problem-solving. And aims to determine the principles and priorities that guided Muhammad Mazhar Efendi's fatwa activities. The letters in the book illustrate that scholars in the region sought his guidance on fiqh-related issues. A scholar adhering to the Shafi'i school, Sheikh Muhammad Mazhar, was recognized as a reliable authority in disputes and legal cases (fatwa). Most of the letters in the book address specific real-life situations posed by individuals. Therefore, these letters can be categorized as part of *fiqh al-nawazil*, which deals with contemporary issues.

This study, which evaluates Sheikh Muhammad Mazhar's letters on Islamic divorce law from a fiqh perspective, concludes that he possessed remarkable jurisprudential acumen. His deep familiarity with classical sources is particularly noteworthy. Sometimes, he employed analogical reasoning (qiyas) to deduce rulings not explicitly found in the sources. His fatwas were rooted in the late Shafi'i works and adhered closely to the principles of this school. He avoided issuing fatwas based on weaker opinions within the madhhab, emphasizing that the strongest and most methodologically sound opinion should guide both fatwas and judicial rulings. While he did not entirely dismiss weaker opinions within the madhhab, he believed they should not be used in fatwas but could be taught to individuals for personal application, provided they did not violate established rulings or lead to inconsistency (talfiq). Similarly, he acknowledged that opinions from other madhhabs could be utilized in specific circumstances, provided they did not conflict with widely accepted rulings. However, he rejected any deviation from the consensus of the four Sunni schools. For instance, he criticized Ibn Taymiyyah's opinion on the validity of three divorces pronounced in one sitting.

Regarding his views on Islamic divorce law, the following conclusions were drawn: Muhammad Mazhar Efendi extensively utilized and adhered to the views of the Shafi'i school in resolving the problems presented to him. He rarely issued fatwas outside this school. He analyzed the wording of divorce declarations meticulously, adhering to linguistic nuances and taking into account regional language usage and customs. His rulings were precautionary and informed by various juristic interpretations. He demonstrated a sensitivity to social dynamics and personal dignity, issuing rulings aligned with the principles of public welfare (*maslaha*) and blocking harm (*sadd al-dhara'i*). Furthermore, the content and structure of his letters reveal his profound mastery of fatwa etiquette and methodology. We hope that this study on Muhammad Mazhar Efendi's understanding of Islamic divorce law will open the door to research on his views regarding other topics.